

O B S A H

XVI. STOLETÍ

Dobytel světa 9

FRANÇOIS RABELAIS (1494-1553), lékař, napsal pro rozptýlení nemocných pětisvazkový spis *Gargantua a Pantagruel*, historii tří generací obrů. Uplatňuje v tomto parodistickém díle nadnesených rozměrů, zasazeném do reálného prostředí svého rodného kraje, rozsáhlé vědomosti, jichž nabyl za svého pobytu v klášteře, při studiu i na cestách. Odvážná satira s fantastickým dějem, ale s častými aktuálními narážkami mu vynesla slávu a popularitu, zároveň však nelibost Sorbonny, před níž nacházel ochranu u svých mocných příznivců. Ukázka o uchvatitelské výpravě krále Picrochola naráží na skutečné války, jež vedl král František I. a po něm Jindřich II. a Filip II. Picrochole bude v této dobovačné válce na hlavu poražen, ale jeho přípravy k válečnému tažení jsou velkolepé.

Všeho moc škodí 13

ŁUKASZ GÓRNICKI (1527-1603), vlastním jménem Góra, je autorem vynikajícího díla polské humanistické prózy *Polský dvořenín*. Je to překlad a parafráze italské knihy Baldassarra Castigliona (*Il Cortegiano*). Górnicki knihu překládal proto, aby pozvedl úroveň polského dvora. V ukázkách života na polském královském dvoře je mnoho satirických prvků. Náš úryvek s původním titulem *O přirozenosti řeči* je z druhé knihy, z besedy o zachovávání pravé míry ve všem, což je největší ozdobou dvořana.

Zákoník žebráků 15

MATEO ALEMÁN (1547-1614), tvůrce jednoho z nejslavnějších pikareskních románů *Příhody a život Guzmána z Alfarache*, z něhož je i naše ukázka (díl I., kniha III., kapitola II.). Román, který vyšel po prvé v Madridě v letech 1599-1604, je typickým příběhem píkara, potulného chudáka, jehož četná dobrodružství jsou autorovi příležitostí k ostré kritice celé španělské společnosti z konce 16. a začátku 17. století. Ukázka je z kapitoly o Guzmánových trampotách v Itálii a o tom, jak se Guzmán seznámí s organizací italských žebráků. Bez příslušnosti k této organizaci nebylo nikomu dovoleno žebrat.

Jak se vám líbí 17

WILLIAM SHAKESPEARE (1564-1616). Ve svých tragediích a komediích nastavoval Shakespeare zrcadlo lidským vášním, touze po vládě, po bohatství a moci. Tam, kde jeho hlavní hrdinové nemluví dost jasnou řečí, uchyloval se k zvláštnímu způsobu, jak říci pravdu. Vkládal ji do úst svým šaškům, bláznům, kteří jsou tak charakterističtí pro jeho hry. Právě v postavách těchto „hlupáků, jimž nemusí nikdo věřit“ se nám zachovala klasická anglická satira v svém původním rouše. — Scéna je ze stejnojmenné hry.

Počestný cech zlodějský	19
Nevděk světem vládne	24

MIGUEL DE CERVANTES SAAVEDRA (1547-1616), tvůrce geniálního Dona Quijota, jehož 350. výročí oslavil celý kulturní svět v roce 1955. Cervantes ovšem nebyl jen autorem Dona Quijota, ale i básníkem, povídkářem, dramatikem. Quijotovskou kapitolu jsme vybrali z dílu prvního, jenž vyšel v roce 1605 (kapitola XXII). Novela Koutek a Střihálek (Rinconete y Cortadillo), z níž je ukázka Počestný cech zlodějský, je jedno z nejlepších čísel Cervantesových Příkladných povídek (1613); je to mistrné realistické vyprávění se silným pikareskním prvkem.

XVII. STOLETÍ

Velký soud v jezeře Rostovském	37
--	----

RUSKÁ DEMOKRATICKÁ SATIRA 17. STOLETÍ. Mezi sovětskými povídkami ze 17. století zaujímají význačné místo satirické povídky. Jejich vznik podmínila společenská situace v zemi a jejich ostří namířili autoři — t. j. demokratické vrstvy národa — proti nejpalcivějším problémům: moci boháčů, soudní byrokracii, úplatkářství atd. Oblíbené náměty, z nichž mnohé jsou čistě ruské, původní, existují v desítkách variant a jsou zpracovány prózou i veršem. Pověst o Ježdíku Ježdíkoviči je známa asi ve třiceti různých zpracováních. Je to nejstarší satira na feudální soudnictví z konce 16. a začátku 17. století. Tento námět byl zpracován také v ruských lidových pohádkách 19. století a objevuje se i mezi Ščedrinovými Zkazkami a Alenčinými pohádkami D. N. Mamina-Sibirjaka.

Ženský sněm	42
-----------------------	----

Úryvek z polského anonymního díla ze 17. století, vydaného po druhé světové válce Polskou akademií věd. Ve 20 člancích zaznamenávají polské matrony, jaké jsou povinnosti jejich chofů vůči nim.

Jak se státi vznešeným	47
----------------------------------	----

MOLIÈRE (1622-1673), vlastním jménem Jean-Baptiste Poquelin, zasvětil svůj život divadelnímu umění. Dvanáct let působil se svou hereckou společností na francouzském venkově, až byl při představení Zdravého nemocného r. 1673 stížen chrlením krve. Napsal celkem 33 her, v nichž zachycuje společnost své doby a tepe její zlořády. Nejznámější hry jsou Směšné preciosy, Škola žen, Tartuffe, Don Juan, Misanthrop, Lakomec, Učené ženy, Zdravý nemocný a Měšťák šlechticem. Poslední jmenovaná hra předvádí, jak zbohatlý měšťan chce svou dceru provdat pouze za šlechtice a sám touží povýšit se nad svůj stav.

O bláznovství	50
-------------------------	----

JONATHAN SWIFT (1667-1745), jedinečný zjev anglické literatury, jehož dílo je jedinou kritikou společenského zřízení (Povídka o kádi),

literatury (Bitva knih) a lidí vůbec (Gulliwerovy cesty). Neutěšené politické poměry a osobní zklamání přilily do jeho satiry žluči a neukojená ctižádost mu dodala odvahy říci víc, než si dovolili jeho následovníci. Swiftův konec byl žalostný — strávil poslední léta jako šílený. Povídka o kádi, z níž je výňatek O bláznovství, je příběh tří bratří, Petra, Martina a Jakuba. Tato povídka je proložena různými pojednáními, která dokazují nejen Swiftovo satirické nadání, ale i hlubokou moudrost a vzdělanost. Když Povědku o kádi Swift po letech četl, zvolal: „Jaký jsem to byl genius!“

Springinsfeld a Simplicius 54

HANS JAKOB CHRISTOFFEL GRIMMELSHAUSEN (1625-1676) patří mezi nejvzdělanější autory 17. století. Z jeho spisů vidíme, že musel být obeznámen s celou současnou literaturou. Jako autor se však nikdy neuchýlil se své cesty a byl vždy ryze lidovým spisovatelem. Těžištěm jeho literárního odkazu je trilogie z třicetileté války: Dobrodružný Simplicius Simplicissimus, Trucsimplex neboli světoběžnice Kuráž a Springinsfeld, z něhož je naše ukázka. Příběh prostého vojáka Springinsfelda je obžalobou válečných hrůz třicetileté války a jejích verbířů.

Procházka s kulhavým ďáblem 58

LUIS VELEZ DE GUEVARA (1578-1644), dramatik a romanopisec, autor čtyř set divadelních her. Ukázka je z jeho nejslavnějšího románu Kulhavý ďábel (z kapitoly III.), který vyšel v roce 1641 a byl podnětem a do značné míry i vzorem pro neméně slavný francouzský román Le Sageův. Kulhavý ďábel, kterého vysvobodil chudý student Kleofáš z láhve, ukazuje za odměnu studentovi všechny lakomce, zloděje, podvodníky a blázny v celém Madridu. Tato přehlídka je Guevarovi příležitostí k ostré kritice madridské společnosti.

Znamenitost advokátů 60

ABRAHAM A SANTA CLARA (1644-1709), vlastním jménem Johann Ulrych Megerle, výmluvný kazatel a spisovatel, viděl své hlavní poslání v úsilí o nápravu lidstva, a proto se začal vysmívat lidským slabostem - lakotě, měšťácké nadutosti, lidské pošetilosti. Jeho sloh není formálně dokonalý, ale pod rouškou veselých příběhů a epigramů se skrývá šíp, který ani po 300 letech neztratil svou ostrost. To platí i o ukázce z díla nazvaného Stavý. Jeho kritika se dotýká vládnoucích tříd v době doznívajícího feudalismu, kdy moc stavů už začala převyšovat moc knížat.

O mocných 62

LA BRUYÈRE (1645-1696) žil u francouzského dvora za vlády Ludvíka XIV. jako vychovatel vévody bourbonského. Zachytil toto prostředí, v němž pobýval jen velmi nerád, ve svých Charakterech, kam patří i satirická próza O mocných. La Bruyère líčí jednotlivé postavy tak věrně, že k jeho knize byly sestavovány celé klíče.

JAN AMOS KOMENSKÝ (1592-1670), budovatel moderního způsobu vyučování, mistr pansofie, jež dala základ novodobému intelektuálnímu pokroku, je jedním z nejskvělejších zjevů světové literatury a vědy 17. věku. Jako český bratr musel opustit i on po bělohorské bitvě Čechy a působil na bratrské škole v polském Lešně. V Lešně byl také r. 1631 tiskem vydán Labyrint, který vznikl ještě za Komenského neklidného a nebezpečného putování Moravou. R. 1641 byl pozván anglickým parlamentem do Londýna, aby tam uvedl v život své pansofické záměry a zřídil „Křesťanskou akademii světovou“, ale pansofické naděje velkého reformátora zmařil státní převrat. R. 1648 se stal v Lešně biskupem, ale poslední léta svého života strávil v Amsterdamu, kde též zemřel. Díla: Pokladnice jazyka českého, Divadlo všekerenstva věcí, Grammaticae facillioris praecepta, Retuňk duchovní, O sirobě, Dialogi animae, Labyrint světa a ráj srdce, Hlubina bezpečnosti, Vejhošť světu, Brána jazykův, Didaktika, to jest: Umění umělého vyučování, Didactica Magna, Informatorium školy mateřské atd. — Některá místa v Komenského díle mají silně dramatický charakter. Komenský se dokonce přímo obrátil k divadlu, jež je podle jeho slov „zrcadlem života“, ve svých školských dramatech, jimiž mládež připravoval pro život. Otištěná ukáзка je zkrácený výňatek z šesté části dramatické práce „Škola hrou“.

XVIII. STOLETÍ

Básník a šlechtic

75

GIUSEPPE PARINI (1729-1799), kněz, vychovatel v knížecí rodině, básník, šéfredaktor, ředitel školy a politik v době Napoleonova vpádu do Milána, brojil proti měšťanstvu a aristokracii. Ve své satirické básni Den se zastává práv všech vyděděných a utlačovaných, poučuje lenivou buržoasii a vytýká jí její hrabivost. Není přesně známo, kdy vznikl dialog O šlechtictví, ale je pravděpodobné, že byl napsán v básnickově mládí. Nasvědčuje tomu napodobení slohu toskánských spisovatelů 15. století.

Příčiny válek

79

VOLTAIRE (1694-1778), zosobnění osmnáctého století ve Francii, filosof, který dokázal dokonale znemožnit svým jiskřivým posměchem fanaticky své doby. Naše ukáзка je vybrána z 1., 8. a 9. kapitoly Světa, jaký je. Příhody Skyta Babouca mezi Peršany jsou britkým pamfletem a klasickým příkladem Voltairova názoru na historii.

Osel a stín

82

CHRISTOPH MARTIN WIELAND (1733-1813), patří do velké čtyřky německého klasicismu, na počátku 19. století již doznívajícího (Goethe, Schiller, Herder, Wieland). Wieland však byl typickým představitelem 18. století, zatím co o Goethovi a Schillerovi se říká, že jimi již začíná století devatenácté. U Wielanda ožila v jeho četných, často veršovaných románech antika a staré báje. Antický námět má i jeho satirický román

Abderité. Ve starořeckém městě Abdeře vznikne mezi pošetilými občany spor, který rozdělí celou Abderu na dva protivné tábory a který přijde až před Velkou radu města. Úryvek je ze soudního procesu, z obhajoby sykofanta Fysignata. (Sykofanti byli původně lidé, kteří udávali vývozce fíků z Attiky; vývoz fíků byl totiž přísně zakázán. Později to byli udavači, kteří měli v dobách politických zmatků v Abdeře zlatý důl. Ve Wielandově abderském procesu je však sykofant Fysignatus spíše prototypem senátního řečníka nebo veřejného žalobce.)

Povážlivý příklad 86

PAUL-LOUIS COURIER (1772-1825), vyznavač a obhájce liberalismu, podpisující se pod svými útočnými listy, plnými suchého a kousavého vtipu, Pavel Ludvík, vinař, podkopává ve svých Pamfletech základy francouzské dynastie. Napadá hlavně praxi výkonných orgánů, s nimiž venkovský lid přicházel do styku. Břítý tón pamfletů a jejich ironie mu přivodily zatčení, proti němuž se brání v nejznámějším Pamfletu pamfletů.

Kdo vládne? 89

CHARLES-LOUIS DE SECONDAT, BARON DE MONTESQUIEU (1689-1755), předseda parlamentu v Bordeaux, prodal po velikém úspěchu Perských listů tento úřad a žil v ústraní na svém zámku La Brède. Jako politik a filosof, odpůrce despotismu Ludvíka XIV., napsal Úvahy o příčinách velikosti Římanů a jejich úpadku a hlavní své dílo Duch zákonů. Perské listy jsou dopisy, v nichž Peršan Rica, který cestuje s přítelem Uzbecem po Evropě, kritikuje současné francouzské poměry. V našem dopise informuje přítele ve vzdálené vlasti o poměrech na francouzském dvoře.

Chvalořeč na památku mého dědečka 91

IVAN ANDREJEVIČ KRYLOV (1769-1844), proslulý svými bajkami, je také autorem několika komedií i méně úspěšných tragedií, ale zároveň i skvělým prozatěrem, autorem satirických předmluv, článků, recensí, poznámek atd. Jeho prozaické práce patří k nejlepším výtvorům ruské prózy 60. a 80. let 18. století. Vydával měsíčník Pošta duchů a časopis Divák, kde otiskl svá nejskvělejší prozaická díla, mezi nimi i Chvalořeč na památku mého dědečka (Zritel III., str. 63-80, r. 1792). Tento ostrý a smělý útok proti nevolnickému zřízení se považuje za vrchol Krylovovy prozaické satiry.

Příkazy módy 98

FRANCISZEK BOHOMOLEC (1720-1784), velmi všestranný pracovník raného polského osvícenství, zakladatel polské veselohry a první polský spisovatel-dramatik ve vlastním slova smyslu. Jako jesuita psal zprvu divadelní hry pro potřebu školy, kde působil. Jeho hry, dramaticky méně nosné, jsou plny znamenitě odpozorovaných figurek. Jednou ze školních her (kde hráli pouze muži) je komedie Hejskové, z níž je náš úryvek; je to jedna z prvních satir na varšavského floutka. Premiéra byla kolem r. 1760.

Příhoda se špačkem 101

LAURENCE STERNE (1713-1768), povoláním duchovní jako Swift, zahájil spisovatelskou činnost poměrně pozdě, ale velmi úspěšně. Ve svém nejslavnějším díle, v Tristramovi Shandym zesměšnil lidské slabosti, kariérismus a touhu „urvat alespoň něco pro sebe“. Druhá kniha, Yorickova kázání, je vlastně sborník kázání, v nichž však nelze zcela utajit Sternův nevyčerpatelný humor. Poslední dílo Cituplná cesta po Itálii a Francii je humorný cestopis, psaný vtipným, lehkým slohem, ale ani kázání, ani cestopis nedosáhly obliby Tristrama. V tomto humoristickém cestopise popisuje Sterne zážitky na cestě, kterou podnikl krátce před smrtí. Účel této cesty, zlepšení autorova zdravotního stavu, nebyl splněn, ale dílko, které vzniklo, je plné veselé satiry a dává nahlédnout i do politické situace ve Francii těsně před pádem království. Sternovy obavy z uvěznění v Bastile, které jsou vyličený v Příhodě se špačkem, byly ovšem liché - našel si příznivce, který znal slavného autora Tristrama Shandyho a zaručil se za něho - ale symbol násilí, jímž byla Bastila pro francouzský lid, je patrný i ze Sternova lehkého humoru.

Proti břichopasným měšťanům 105

ŠTĚPÁN FRANTIŠEK NÁCHODSKÝ (-1746) patří do galerie literárních kazatelů českých. Byl proboštem pražských kanovníků a svým významem a činností je českým Abrahamem a Santa Clara. Jeho Sancta curiositas, to jest Svatá všetečnost, neb Nová novým způsobem vydaná postilla katolická, z níž je vybráno horlení proti břichopasným měšťanům, je kazatelské dílko, přeplněné slovními hříčkami, šprýmy a šlehy. Proti Abrahamovi a Santa Clara se však nikdy nevymanil z kazatelského slohu.

Kandidáti ženitby 106

I. Vyznání lásky

II. Zdatní počtáři

DENIS IVANOVIČ FONVIZIN (1745-1792), „svobody přítel“ a „satirik smělý“ z Puškinova Oněgina, je podle slov Bělinského skutečným zakladatelem ruské komedie. V Brigadýru se vysmál francouzomanií a myšlenka o výchově přešla odtud i do druhé komedie Mazánek, do komedie „národní“, jež „bičovala ignorantstvo“ (Puškin). V Mazánkovi (viz ukázky) byly kromě otázky výchovy, jež je stále v popředí zájmu Fonvizinovy satiry, uvedeny po prvé na scénu otázky rozkladného vlivu nevolnického zřízení na nekulturní, mravně zkaženou drobnou statkářskou šlechtu. Fonvizinovy verše, ostré satirické dílo Všeobecná dvorní gramatika a také závěr hry Mazánek — t. j. vyhlášení kurately na majetek neschopných statkářů - vzbudily nelibost carevny Kateřiny II., která v krátké době znemožnila Fonvizinu veškerou literární činnost.

Dobrodinec štědrých 109

ALAIN-RENÉ LE SAGE (1668-1747) si v Paříži vydělával psaním na živobytí. Jeho komedie Turcaret napadá svět finančníků, romány Kulha-

vý ďábel a Gil Blas, zasazené do Španělska za vlády Filipa II., III. a IV., líčí současné francouzské poměry. V souvislých příbězích, jež na své pestré životní pouti prožívá, prochází hrdina knihy Gil Blas spoustou dobrodružství a jako lokaj poznává nejrůznější prostředí. Nakonec získává vysoké postavení na španělském dvoře, v němž autor vlastně líčí dvůr francouzský. Jaké tam vládly poměry, ukazuje vybraná kapitola.

Katechismus o tajemství polské vlády 116

FRANCISZEK SALEZY JEZIERSKI (1740-1791), polský kněz a publicista, účastnil se významně prací Komise pro výchovu a byl jedním z nejbližších spolupracovníků Hugona Kołłataje a jeho »kołłatajovské kovárny«. Protože měl ostré pero, které chrtilo hromy a blesky na šlechtu a magnáty, vysloužil si přídomek »Vulkán Kołłatajovy kovárny«. Jezierski vykonal nesmírné dílo v obraně nižších stavů, měšťanů a sedláků. Kromě románů-pamfletů, byl autorem četných brožur, letáků, článků atd. Citovaný úryvek je z jeho proslulého Katechismu o tajemství polské vlády, z něhož dýchá nejen láska k prostému člověku a nenávisť k magnátům, ale také víra ve vítězství demokratického řádu.

Svět na ruby 118

I. Co vyprávěl dukát

II. Smějící se Demokritos

RUSKÉ SATIRICKÉ ČASOPISY 18. STOLETÍ

NIKOLAJ IVANOVIČ NOVIKOV, jeden z nejvzdělanějších lidí 18. století, byl význačným satirickým žurnalistou. Vydával známé satirické žurnály Trubec, Malíř, Žvanil a Měsíc — Truteň, Živopisec, Pustomelja, Košeljuk — které hrály velkou společenskou i literární úlohu. Měly vysloveně pokrokový charakter. Programový epigraf měl časopis Trubec (ukázky z 30. 6., 3. 9. a 8. 12. 1769): Oni pracují a vy jíte jejich práci. (Oni, t. j. sedláci — vy, t. j. statkáři.) Jako Novikovův dukát dokázal lidskou nestálost, tak se Demokritos — jenž v literatuře 17. a 18. stol. byl symbolem optimismu — vysmál chybám současné společnosti. Novikovův literární boj byl zároveň bojem politickým v polemikách s časopisem Všehochuť (Vsjaakaja vsjačina), do něhož přispívala Kateřina II. Carevna, která vystupovala před světem jako osvícená panovnice, oslavovaná samotným Voltairem, byla Novikovovým ostrým satirickým perem odhalována jako největší šířitelka tmářství. Za svou neumdlévající smělost byl Novikov posléze na rozkaz carevny žalářován.

Dopis o nesnázích 125

GOTTLIEB WILHELM RABENER (1714-1771), německý satirik, přispíval do Bremer Beiträge; již za jeho života vyšlo 11 svazků jeho satir. Rabenerova tvorba spadá do období německého klasicismu a řadí ho k Wielandovi a Lessingovi. Rabener napadá ve svých povídkách maloměš-

fáctví, úřednický aparát a venkovskou aristokracii. V literární historii bývá někdy nazýván německým Swiftem, snad proto, že jeho tvorba je výlučně satirická.

Sen cestujícího 128

ALEXANDER NIKOLAJEVIČ RADIŠČEV (1749-1802), básník, filosof, politický bojovník, autor rozsáhlé, opravdové encyklopedie ruského života 18. století, neohrožené knihy Cesta z Petrohradu do Moskvy. Dílo zasahuje všechna odvětví ruského života a Radiščev v něm rozvádí myšlenky své „buřičské“ Ódy na volnost a představuje se jako první revolucionář, který vidí nápravu poměrů v selské revoluci a jenž napadá samoděržaví v samých základech. Ke kapitole Spasská Polest', z níž je naše ukázka, satirický sen o patolízalských dvořanech carevny Kateřiny II., poznamenala si Kateřina na okraj knihy, že „tato kapitola dostatečně ukazuje záměr, proč byla celá kniha napsána“. Carevna osobně vedla vyšetřování tajné carské kanceláře, jež nebezpečného rebela Radiščeva odsoudila k smrti. Z obavy před vzbouřením musel být trest dodatečně změněn na deset let vyhnanství na Sibiři. Radiščev se vrátil až za vlády Alexandra I., pokračoval ve svém politickém boji, když však jeho činnost po druhé soustředila na sebe hněv vládců, zvolil raději dobrovolnou smrt — vypil číši jedu.

Aforismy 132

GEORG CHRISTOPH LICHTENBERG (1742-1799), povoláním fyzik a astronom, vstoupil do literatury jako přímý odpůrce Sturm und Drangu a jako nezakrytý nepřítel Goethův, na jehož Werthera psal nejostřejší satiry. Lichtenbergova satira nejčastěji potírá šosáctví a soudobé bludy ve vědě i v literatuře a je srovnávána se satirou Swiftovou. Její nejobvyklejší formou jsou epigramy. Lichtenberg dlouhá léta přispíval do Kalendáře pro radost i užitek, který vydával jeho přítel Ditrich. Jeho zásluhou dosáhl tento kalendář nevídané popularity. Nejlepším Lichtenbergovým dílem jsou však jeho vysvětlivky k Hogarthovým mědirytinám, oceněné i Goethem.

XIX. STOLETÍ

O veliké smutnohře 137

FRANTIŠEK LADISLAV ČELAKOVSKÝ (1799-1852), básník českého obrození, autor sbírek Ohlasy písní českých a Ohlasy písní ruských. Kritický duch Čelakovského se projevuje v epigramech a v ostrých polemikách z bojů o českou literaturu a prosodii. Mezi jeho satirické prózy patří soubor ironických úvah Literatura krkonošská, jež psal pod pseudonymem Marcián Hromotluk Kanárovic v roce 1824 pro časopis Čechoslav. Odpovídal v nich na výpad Františka Bohumíra Štěpničky proti české poesii. Podobně laděny jsou i Patrní dopisové nepatrných osob, psané do Časo-

pisu českého musea v roce 1830. Jejich jádrem je typologická povahokresba na pozadí mravoličných genrových obrázků. V dopisech hovoří rozmazlený synáček, který není spokojen se svým poctivým českým jménem, obstarožný kupec, který se chce „na stará kolena“ oženit, a jeho sestra, která mu sňatek vymlouvá z bázně o dědictví, o něž by pak mohla přijít, a konečně v našem Zrcadle hovoří dramatický básník o své „veliké“ smutnohře.

Naše bratrstvo 142

FRANTIŠEK JAROMÍR RUBEŠ (1814-1853), humorista a publicista doby předbřeznové. Ve svých humoreskách a satirách, uveřejňovaných nejvíce na stránkách časopisu Paleček, který redigoval spolu s Václavem Filípkem (známým pod pseudonymem Abyvásdrak), kritisoval maloměstské šosáctví a plané ylastenčení některých „takyliterátů“. Ve všech jeho pracích je výrazně zachycen biedermeirovský humor doby předbřeznové a zachováno mnoho časových dokumentů lidí i poměrů.

Reformy generála Zubatova 147

MICHAIL JEVGRAFOVIČ SALTYKOV-ŠČEDRIN (1826-1889) je ústřední osobností ruské satirické prózy. Za své útočné výpady proti carskému režimu byl vypovězen do vyhnanství, kde napsal Obrázky z gubernie. Žádný trest ani censura nemohly umlčet ostrý jazyk tohoto neúprosného zastánce pravdy. V jeho literární činnosti převažuje satira, podle Ščedriny »zbraň velice silná, protože nic tak nezbavuje záškodníka odvahy jako vědomí, že byl odhalen a že se na jeho adresu už ozval smích«. Touto zbraní bojoval proti guberniální byrokracii, proti nešvarům drobných úředníků i proti otrěsným úkazům nevolnického života na vesnici. Této zbraně používal v rozsáhlejších dílech - Páni Golovlevovi, Příběh jednoho města - i v drobnějších pracích: v Pohádkách, Satirách v próze a v Nevinných povídkách, jež jsou přímým navázáním na Obrázky z gubernie. Z Nevinných povídek je také ukázka o reformách generála Zubatova, (pův. název Zubatov) oportunistického byrokrata, který se pro samé plány, jež nebyl s to nikdy uskutečnit, nakonec zbláznil.

Úvod k zeměpisu české země 152

KAREL HAVLÍČEK BOROVSÝ (1821-1856), novinář a publicista, zakladatel české moderní satiry. Vedle rozsáhlejších satirických básní Tyrolské elegie, Král Lávra a nedokončené Křest sv. Vladimíra, napsal nepřeborné množství epigramů a písniček, jimiž dal základ bojovné a politické národní satire. Vtip a satirické ostří srší i z jeho novinových článků a politických úvah.

Šaty dělají člověka 155

THOMAS CARLYLE (1795-1881), autor historických děl, z nichž nejznámější je životopis pruského krále Bedřicha Velikého, i sociálně-politických spisů (Minulost a přítomnost) a děl kritických (Pamflety). Částečnou autobiografií je jeho dlouho neuznávané dílo Sartor Resartus, filo-

soficko-satirický román, psaný originálním slohem. Toto dílo bylo v Anglii oceněno až po Carlylově smrti. Představuje Carlylův idealistický životní názor, ale prozrazuje i jeho odvahu bojovat se směšností a falešnou vznešeností. První díl románu je úvodem do učené „filosofie šatů“, jejímž zakladatelem je slavný Němec Diogen Satanarius z Nevímkde, doktor věd právních a státních a univerzitní profesor. Svou filosofií podrobně rozvádí v díle: Šaty, jejich původ a vliv. Formálně je román polemikou mezi Satanariem a anglickým redaktorem, který doprovází každou stať poznámkami. Pod maskou profesora se skrývá autor, redaktorovými připomínkami je pak vyjádřen názor společnosti, jak ji Carlyle znal.

Skvělý a vzácný kruh 159

CHARLES DICKENS (1812-1870) je nejznámějším anglickým romanopiscem 19. století. Jeho tvorba zasahuje již do období realismu a sociálního románu. Začal přispívat do Morning Chronicle a Monthly Magazine, a jeho povídky a románové prvotiny mu brzy získaly oblibu. Po Bozových povídkách a Pickwickovcích následovaly romány Oliver Twist, Barbary Rudge, Martin Chuzzlewitt, autobiografický román David Copperfield, Pustý dům, Přítel dvou měst a další. Dickensův barvitý sloh, napínavý způsob líčení a záliba v tajemných zápletkách jdou ruku v ruce se silným sociálním cítěním a kritickým postřehem.

Kávová společnost 162

BOŽENA NĚMCOVÁ (1820-1862), klasická česká spisovatelka, která se zapsala do srdce lidu zejména Babičkou a sebranými pohádkami jak českými, tak i slovenskými. V publicistické činnosti projevovala vytříbený kritický pohled, který se nejvýstižněji projevil v její krátké povídce Kávová společnost z roku 1855.

Filantropové 170

I. Dáma zlatého srdce

II. Účinná pomoc bližním

Rub a líc 172

BOLESŁAV PRUS (1847-1912), vlastním jménem Alexander Głowacki, jeden z největších a nejznámějších polských spisovatelů-realistů. Jeho slavné romány Přední stráž, Loutka, Farao a Emancipantky jsou již přeloženy do češtiny stejně jako jeho překrásné novely. Ukázky, které přináší Zrcadlo, jsou satirou na všechny filantropické spolky a podniky, které jsou výsměchem lidské bídě, a dále na zaostalou a požitkářskou venkovskou šlechtu.

Rozdvojený hrdina 174

ALPHONSE DAUDET (1840-1897), řazený k naturalistickým spisovatelům, zachytil v románu Tentononc vzpomínky na své dětství, v dalších románech (Fromont junior a Risler senior, Jack, Evangelista, Sapho a j.)

zobrazuje společenský život ve Francii za posledních let císařství a v prvních letech republiky. Po Listech z mého mlýna, svěžích obrázcích z autorovy rodné Provence, následoval Tartarin z Tarasconu, v němž Daudet vytvořil humorný typ jihofrancouzského fantasy a jenž měl takový úspěch, že si vynutil pokračování Tartarin v Alpách, a Pondělní povídky z prusko-francouzské války.

O korporacích 176

WILLIAM HAZZLITT (1778-1830) byl původně malíř, později žurnalista a kritik, autor množství essayů, shrnutých ve sbírkách Kulatý stůl, Duch století atd. Hazzlitt je svérázný kritik, jehož životní názor vyúsťuje někdy až v misantropismus. Jeho satira je založena spíš na filosofickém podkladě; ceny jí dodává originalita výrazových prostředků a otevřenost, místy připomínající Swifta.

Sázka 180

AUGUST WILKOŇSKI (1805-1852). Polský novinář, publicista a spisovatel. Redigoval ve Varšavě časopis Literární Zvon, ale největší slávu mu vynesly jeho Literární klepy a klípky, v nichž v letech 1845-46 snesl pestrou galerii typů, postav i figurek své doby. Vysmíval se předsudkům, pověrám, prostopášnému životu šlechty, její omezenosti, opičení po cizích vzorech. Pod humorným povrchem „klípku“ objevuje se velmi často tragická pravda o nuzném životě sedláků.

Nos 187

NIKOLAJ VASILJEVIČ GOGOL (1809-1852), „básník skutečného života“ (Bělinskij), svým hořkým smíchem demaskuje záporné zjevy mikulášovské říše, odhaluje sociální zlo, bojuje proti feudálům, byrokratům a prvním kapitalistům a oslavuje prostého ruského člověka. Autor románu Mrtvé duše, historické povídky Taras Bulba, komedie Revisor a mistrovských próz z cyklu Večery na dědině nedaleko Dikaňky, Mirhorod a Petrohradské povídky, z nichž je náš zkrácený výňatek z povídky Nos. Tímto dílkem se Gogol vysmál nelogičnosti módních fantastických literárních výtvorů s oblíbeným motivem dvojníka (stínu či duše), ale satira a fantastika této povídky zároveň pranýřuje postavu kariéristy, až do konečků prstů proniknutého svou životní ctižádostí, že i část jeho těla, oddělil-li se od něho, stane se — vysokým úředníkem. — Gogol ocenil vysoko význam smíchu satiry. „Smích je veliká věc: neubírá život ani jmění, ale vinník je před ním jako svázaný zajíc. Výsměchu se bojí dokonce i ten, kdo se nebojí ničeho na světě.“

Snobi ve všech situacích 198

MARIANO JOSÉ DE LARRA (1809-1837), španělský lékař, novinář a satirik. Jeho nejslavnější satirické črty a povídky, v nichž se vysmíval zlořádům své doby, vycházely pod nejrůznějšími pseudonymy, zejména v časopisech El Pobrecito Hablador (1832-1833) a Revista española (1834). Pokoušel se i jako romanopisec, dramatik a literární kritik. Naše

ukázka je vzata z Dopisu Ondřejovi, který byl otištěn v časopise El Pobrecito Hablador v září 1832.

Osudný novoroční dar 204

SVATOPLUK ČECH (1846-1908) vytvořil ve svých Výletech pana Broučka po prvé v české literatuře velkou satirickou postavu maloměšťáka, kterého konfrontuje a odhaluje v nejrůznějším prostředí. Vedle Broučka ozývá se Čechova satira i v některých básnických knihách (Hanuman) a v bohaté povídkové tvorbě, publikované po časopisech. V povídkách si Čech bere na mušku nešvary společenského, kulturního a politického života měšťácké společnosti. Osudný novoroční dar byl po prvé otištěn roku 1886 v humoristickém časopise Švanda dudák.

Kandidát odmítá 211

JAN LAM (1838-1886). Vynikající polský satirik, fejetonista a romanopisec. Působil v Haliči, jejíž specifické poměry a atmosféru periferie mocnářství rakousko-uherského znamenitě vystihl ve svých spisech. Redigoval napřed lvovské satirické časopisy a založil časopis Polský deník. Lamovo literární dílo vrcholí satirickými romány: Capovický velký svět (1869) se skvělou figurkou rakušáckého byrokrata Preczlika, Občan z Království v Haliči (1870), Kypsové hlavy (1872). Jeho populární, oblíbené i nenáviděné Kroniky, z nichž jednu přinášíme, byly otiskovány od r. 1868.

Správa branky u obecní pastoušky 213

VÁCLAV KOSMÁK (1843-1898), katolický kněz, vtipný »kukátkář« brněnského deníku Hlas, v němž ve svých fejetonech, zvaných kukátka, vytvořil osobitý a zajímavý literární útvar, plný břitké a vervní satiry, šťavnatého, mnohdy až nemilosrdného humoru, a posvěcený skutečným darem lidového vyprávění. Satiričnost a bystrý postřeh projevil i ve větších románových pracích Sláva a úpadek Jana Kroutila, Jak Martin Chlubil bloudil a na pravou cestu se navrátil, Chrt a v prvním díle Eugenie.

Ostrov Tučňáků 218

I. Kaprál

II. Do země svobody

ANATOLE FRANCE (1844-1924), vlast. jménem Jacques Anatole Thibault, romanopisec, břitký a ironický kritik měšťáckých mravů. Ukázky Kaprál a Do země svobody (pův. název: Cesta doktora Mudráka) jsou z 2. a 3. kapitoly čtvrté knihy jeho Ostrova Tučňáků, typicky francouzské travestie měšťáckého podání francouzských dějin na pozadí historie státu tučňáků, kteří byli proměněni v lidi. První ukázka je satirou na Napoleona a na dobyvatele vůbec, druhá ukázka je ostrým pamfletem hlavních zásad imperialismu.

Jednoročáci 224

JOSEF HOLEČEK (1853-1929), spisovatel a novinář, redaktor zahraniční rubriky Národních listů, realistický romanopisec, autor velké románové kroniky jihočeského venkova Naši. V satirických fejetonech Obšit, psaných pro Národní listy v roce 1887, ukázal na mravní i organizační schátralost rakouského c. k. militarismu. Ironisující humor Holečkova Obšitu připomíná i pozdější Haškův Švejk.

Význačná raketa 227

OSCAR WILDE (1856-1900) vyšel ve svých básnických začátcích z archaistického romantismu a pohádkové poesie. Rys romantika mu již zůstal, ale brzy k němu připojil složku zdánlivě neslučitelnou: paradoxní ironii, často vyhrocující v satiru. Za průhlednou maskou alegorických postav tepal státní zřízení i význačné politické osobnosti. Jeho osud byl osudem člověka, který dosáhl vrcholu úspěchu, aby vzápětí procházel největší krizí. Byla to právě společnost, která uspišila jeho pád a odmítla mu podat ve chvíli jeho mravní krise pomocnou ruku. Do literatury vstoupil jako student básní Ravenna. Jeho první novela Vévodkyně z Padovy mu nepřinesla očekávaný úspěch. Ten se dostavil až po vydání románu Obraz Doriana Greye. Wilde je uznáván především jako dramatik (Ideální manžel, Vějíř lady Windermereové, Bezvýznamná žena, Jak je důležité mít Filipa) a z prozaické tvorby jsou nejvíc oceňovány jeho pohádky, které jsou vlastně kritikou malichernosti, sobectví a satirou na společenské zřízení.

Voják a čert 234

Klášter bezstarostných 235

RUSKÁ SATIRICKÁ POHÁDKA XIX. STOLETÍ. Satirická pohádka je zvláštní charakteristická forma ruské prózy. Proti fantastické pohádce je daleko realističtější, jak volbou prostředí, tak charakteristikou osob a řídkým použitím nadpřirozených bytostí, na př. čerta (Voják a čert). Jako nositelů děje užívá zato zvířat, jež mají často charakteristické konstantní vlastnosti, známé z bajek. Náměty, které se třeba vyskytují také v jiných literaturách, dostaly - podobně jako tomu je u satiry 17. století - specificky ruský ráz a satirický šleh. Časté jsou pohádky tak zvané „moudré odpovědi“, kde má zvláštní postavení car (Klášter bezstarostných). Pohádka se tím řadí do skupiny zkazek, v nichž je car nositelem spravedlnosti a moudrosti. Nejde o vyjádření monarchistických idejí, nýbrž o zpoetisovanou vzpomínku na lidem milované vojevůdce-ochránce a o ideál „dobrého cara“. Tyto zkazky se většinou vztahují k postavě Ivana IV. a Petra I. Velikého. Hrdinou, jenž vítězí vtípem a chytrostí nad nepřítelem, je veselý chudý sedlák, vysloužilý voják nebo jiný příslušník sociálně nejslabších vrstev. Oklamaným, zesměšněným a potrestaným protivníkem je obvykle pán, kupec nebo vesnický zbohatlík.

Triumf vítězův 237

A. P. ČECHOV (1860-1904) geniální ruský povídkář a autor dramatických prací (Strýček Váňa, Čajka, Tři sestry a Višňový sad) vyslovil ve svých dílech nesmiřitelnou nenávisť k despotismu, k „policajťtině“, kritisoval byrokratismus, lhostejnost k společenským problémům, nevzdělanost, patolízalství. Jeho satirické povídky (Tlustý a hubený, Smrt úředníková, Chameleon a j.) jsou přímým navázáním na satiru Saltykova Ščedrina a Gogola.

Jinochu český! 241

JAN NERUDA (1834-1891), básník a novinář, tvůrce českého novinového fejetonu. V epigramatické tvorbě je nástupcem Havlíčkovým. Jeho břitký vtíp, široký rozhled politický i kulturní, a jasný a útočný sloh se projevoval i v povídkách a fejetonech, které psal do tehdejšího denního tisku. Fejeton Jinochu český byl uveřejněn 14. listopadu 1886 v Národních listech.